

NONVERBAL OCCURRENCE OF EGO STATES IN TEACHING COMMUNICATION**Angelica Hobjilă, Assoc. Prof., PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași**

Abstract: Teaching communication implies a particular speaker–interlocutor relation. Symmetry and asymmetry in communication are motivated both by individual traits (of the speaker and of the interlocutor) and by the parameters of a communication situation (ends, type of message, feedback forms, etc.). All these elements are, at the same time, from the perspective of transactional analysis, the manifestations of the Ego States of speaker/interlocutor: the Parent, Child and Adult Ego States.

These ego states are present – in varying degrees, in different contexts – in teaching communication and they are marked at each level: verbal, nonverbal and paraverbal. As a contextualisation of this communicative and relational reality, this paper will analyse a series of nonverbal manifestations of Ego States that can be found in didactic communication: teacher – student, student – teacher at primary school level.

Keywords: teaching communication, transactional analysis, Ego States, contextualisation, nonverbal communication.

Introducere

Comunicarea, în general, și comunicarea didactică, în particular, implică o serie de contextualizări raportate, pe de o parte, la parametrii spațiali, temporali, cauzali etc. ai situației de comunicare și, pe de altă parte, la subiectivitatea locutorului, la subiectivitatea interlocutorului și la intersubiectivitate, înțeleasă drept coroborare a subiectivităților „individuale”.

Fiecare persoană intră într-un act comunicativ cu un datum de caracteristici personale (ereditare, datorate educației, experiențelor anterioare, influențelor mediului familial, educațional, cultural, social etc.), respectiv cu (o anumită tendință către) un anumit tip de relaționare cu celălalt. De aici multiplele variabile care caracterizează orice situație de comunicare și diversele roluri pe care locutorul/interlocutorul și le asumă, contextual, la un moment dat.

Aceste variabile pot fi avute în vedere, la nivel locutorial/interlocutorial, și din perspectiva analizei tranzacționale, care diferențiază așa-numitele Stări ale Eului – Starea de Părinte, Starea de Copil și Starea de Adult; aceasta va fi, de altfel, direcția de studiu propusă în articolul de față, cu aplicare pe situații de comunicare didactică (zece lecții) reperabile la nivelul învățământului primar, în condițiile în care pot fi identificate, în acest plan, toate cele trei Stări ale Eului (și variantele acestora) atât în sfera locutorului profesor/elev, cât și în cea a interlocutorului profesor/elev de vârstă școlară mică.

1. Analiza tranzacțională – repere teoretice

Analiza tranzacțională, fundamentată de Eric Berne, este prezentată în literatura de specialitate (Cabin, Dortier, 2010, p. 187 ș.u.; Brécard, Hawkes, 2008, p. 25-55; Coman, 2008, p. 58-73; Cardon, Lenhardt, Nicolas, 2005, p. 25-30 etc.) ca o metodă/un instrument de studiere și de reglare a relațiilor interumane, inclusiv a celor de tip conflictual.

Acestei teorii i se subsumează așa-numita „analiză structurală”, care diferențiază cele trei Stări ale Eului: Starea de Părinte, Starea de Copil și Starea de Adult (Berne, 2011; vezi și Birkenbihl, 1998, p. 88), toate acestea reprezentând, în esență, manifestări contextuale diferite ale uneia și aceleiași persoane. De exemplu, un locutor copil poate actualiza, în relația cu un covârșnic: (a) Starea de Părinte – atunci când „reproduce” una dintre replicile tatălui său („Fii atent, te poți murdări...”); (b) Starea de Copil – atunci când își exprimă bucuria necenzurat, țopăind, sărind, strigând „Ura!”; (c) Starea de Adult – atunci când încearcă să înțeleagă mecanismul unui joc și să-l explice, la rândul său.

1.1. Starea de Părinte

Starea de Părinte reprezintă apanajul normelor, al moralei, al prejudecăților, al raportării permanente la un sistem de valori (Hobjilă, 2012, p. 53; Cardon, Lenhardt, Nicolas, 2005, p. 25; Birkenbihl, 1998, p. 90). În cadrul acestei Stări a Eului se diferențiază două variante:

(a) **Starea de Părinte normativ** – actualizată, contextual, de o persoană care emite judecăți de valoare (prin raportare la propriile repere), face morală, amenință atunci când comportamentul (inclusiv comunicativ) al interlocutorului nu corespunde „standardelor” sale, nu respectă regulile impuse etc.; această Stare a Eului este manifestată, verbal, prin replici de tipul „Trebuie să faci așa...”, „Nu este bine/frumos să...”, „Fă așa cum îți spun eu!”; paraverbal – prin voce autoritară, uneori, ton ridicat; nonverbal – prin gest cu degetul arătător ridicat acuzator sau pentru a atenționa;

(b) **Starea de Părinte protector** – reflectată, contextual, de către o persoană care are tendința de a ocroti, îndruma, ajuta, sprijini, mângâia, alinta; manifestările acestei stări sunt, la nivel verbal, de tipul „Te ajut eu...”, „Fac eu în locul tău, ca să-ți fie mai ușor...”, „Nu-i nimic, se mai întâmplă...”, la nivel paraverbal – ton cald, voce protectoare, iar la nivel nonverbal – îmbrățișări, gesturi protectoare (mâna pusă pe umăr, după umeri, pe mână) etc.

1.2. Starea de Copil

Starea de Copil este ilustrată, cu precădere, prin spontaneitate, curiozitate, lipsă de cenzură/autocontrol, reflectând sfera emoțiilor, a sentimentelor, a trăirilor intense, a instinctelor (Hobjilă, 2012, p. 53; Cardon, Lenhardt, Nicolas, 2005, p. 28; Birkenbihl, 1998, p. 89). În planul acestei stări, au fost identificate, în literatura de specialitate, următoarele variante:

(a) **Starea de Copil spontan** – concretizată în manifestări necenzurate ale sentimentelor, gândurilor, dorințelor, nevoilor etc., reperabile la nivel verbal prin replici de tipul „Vreau acum...”, „nu-mi place...”, „nu mă mai joc cu tine...”, „mă doare...”, la nivel paraverbal – prin suspine, ton ridicat, ritm alert al vorbirii, iar la nivel nonverbal – dans, țopăit, bătaie din palme, sărituri, mimică supărată, spate întors etc.;

(b) **Starea de Copil creator** – manifestată prin soluții ingenioase, originale, inovative, intuitive alese de o persoană într-un anumit context, reflectate, verbal și paraverbal, cu precădere prin structuri interogative de tipul „Ce-ar fi să...?”, „Oare ce se întâmplă dacă desfac...?”, „Dacă schimb...?”, iar nonverbal – prin mimică expresivă, întrebătoare, curioasă, ghidușă, prin tendința de a dezmembra obiectele/jocurile etc.;

(c) **Starea de Copil adaptat** – cu variabilele **Copil adaptat supus**, **Copil adaptat victimă** și **Copil adaptat rebel**; persoana care actualizează, contextual, Starea de Copil

adaptat supus este cea care caută aprobarea din partea „autorității”, confirmarea/întărirea spuselor/faptelor sale, respectarea regulilor, normelor etc., manifestându-se verbal prin intervenții de tipul „Da, sigur”, „Îmi permiteți, vă rog, să...?”, „Aș putea să...?”, „Am voie să...?”, „Am înțeles.”, paraverbal – prin nesiguranță/respect în voce, iar nonverbal – prin cap plecat, privire plecată, ridicarea mâinii când dorește să intervină într-o conversație etc.; Starea de Copil adaptat victimă reflectă tendința unei persoane de a se subaprecia, de a se culpabiliza într-un anumit context, tendință recunoscută, la nivel verbal, prin replici de tipul „Nu pot/nu-mi iese...”, „Oricum tu ești mai bun decât mine la...”, „Am încercat, dar...”, la nivel paraverbal – prin tonalitate depreciativă, victimizantă, plângărească/ bosumflată etc., iar nonverbal – prin mâinile lăsate în jos a neputință/descurajare, mimică dezolată/ dezamăgită etc.; Starea de Copil adaptat rebel este apanajul manifestării revoltei, a dorinței de a atrage atenția „autorității”, de a rezista impunerilor de orice tip, concretizându-se, verbal, în replici de tipul „Iar să fac asta?”, „Nu!”, „Nu vreau să...”, „Mereu numai cum spui tu...”, paraverbal – prin ton ridicat, iar nonverbal – prin gesturi, vestimentație, cromatică etc. diferite de ale celorlalți.

1.3. Starea de Adult

Starea de Adult se caracterizează prin rațiune, obiectivitate, logică, motivarea deciziilor/ replicilor/faptelor/comportamentului prin analiză atentă etc. (Hobjilă, 2012, p. 54; Cardon, Lenhardt, Nicolas, 2005, p. 28; Birkenbihl, 1998, p. 92; Josien, 2004, p. 33). În plan verbal, mărcile acestei Stări a Eului sunt replici de tipul „Ce s-a întâmplat mai exact?”, „Hai să vedem care este problema...”, „Analizăm datele problemei și apoi luăm o decizie.”, „Eu aș vedea lucrurile așa. Tu ce crezi?”, „Care este părerea ta?”; paraverbal, tonul este calm, ritmul vorbirii – mediu, intonația punctează elementele-cheie ale mesajului, iar nonverbal – apar mărci precum: privire atentă, care analizează sau care indică un anumit lucru, cap sprijinit în mâini, degetele la bărbie/la tâmplă, gesturi indicative etc.

2. Aplicații ale analizei tranzacționale în comunicarea didactică

Literatura de specialitate reflectă nu doar perspectiva teoretică asupra analizei tranzacționale, ci și implicațiile practic-aplicative ale valorificării multiplelor valențe ale acestei teorii în diferite contexte comunicative, în varii situații de comunicare.

În condițiile în care comunicarea didactică se caracterizează, în principiu, printr-o relație specifică locutor – interlocutor, fiecare instanță comunicativă putând fi ocupată, succesiv, de către formator, respectiv de către format, studierea – din perspectiva analizei tranzacționale – a interacțiunilor reperabile în această sferă presupune, în esență, identificarea Stărilor Eului actualizate de către fiecare persoană implicată în actul comunicativ didactic (profesor, copil/elev de o anumită vârstă) și dinamica relațiilor dintre manifestările acestor stări.

Practic, profesorul poate actualiza, în interacțiunea sa cu interlocutorul individual sau colectiv (elevul sau clasa/grupul de elevi), în funcție de context și de datum-urile personale, oricare dintre Stările Eului: Starea de Părinte normativ – în stabilirea regulilor unui joc didactic; Starea de Părinte protector – în atenția acordată, printr-un gest, unui copil mai timid; Starea de Copil spontan/liber – în exprimarea entuziastă a bucuriei la câștigarea unui concurs cu elevii săi; Starea de Copil creator – în valorificarea, în comunicarea cu elevii, a unei tehnici originale; Starea de Copil adaptat (de exemplu, supus) – în asumarea unei forme de salut

nonverbal alese de către copii; Starea de Adult – în analiza unei situații conflictuale dintre doi elevi (relevante sunt, în acest sens, și exemplele oferite în Stewart, Joines, 2008, p. 281: „educatorul [...] are nevoie să acceseze, liber, toate acest Stări ale Eului. În majoritatea timpului, el/ea își actualizează Starea de Adult – pentru a rezolva problemele. Adesea, profesorul trebuie să fixeze limite ferme, ca Părinte normativ, sau trebuie să mângâie, ca Stare a Părintelui protector. Educatorul își poate actualiza și Starea de Copil, accesându-și astfel spontaneitatea, capacitatea intuitivă și bucuria de a învăța”).

În mod similar, elevul poate actualiza, contextual, Starea de Părinte normativ – în actualizarea, în discuția cu profesorul, a unor replici preluate de la părinții săi; Starea de Părinte protector – în exprimarea griji/preocupării pentru starea de sănătate a profesorului; Starea de Copil spontan – în exteriorizarea necenzurată a bucuriei la aflarea unei vești așteptate; Starea de Copil creator – în rearanjarea pieselor unui joc, dintr-o perspectivă inedită; Starea de Copil adaptat (de exemplu, victimă) – în renunțarea, neputincioasă, la rezolvarea unui exercițiu; Starea de Adult – în rezolvarea unei probleme după analiza datelor acesteia.

Studiile de specialitate au subliniat importanța valorificării analizei tranzacționale în comunicarea didactică atât în general (Stuart, Alger, 2011), cât și prin raportare la exemple concrete de la diferite niveluri de școlaritate (Barrow, Newton, 2004; Cardon, 1981), principalele atuuri ale acestui tip de analiză fiind, în sfera educațională, pe de o parte la nivelul relațiilor formator – format (Brécard, Hawkes, 2008, p. 425) și, pe de altă parte, la cel al dezvoltării personale, al cunoașterii și autocunoașterii fiecărui locutor/interlocutor dintr-un act comunicativ didactic (Șerbănescu, 2009; Stuart, Alger, 2011).

Toate Stările Eului sunt concretizate, în comunicarea didactică, atât la nivel verbal, prin replici specifice (vezi *supra*, 1), cât și la nivel paraverbal (vezi tonul, intensitatea vocii, ritmul vorbirii, intonația etc.) și nonverbal (gestică, mimică, postură, ținută, distanță față de interlocutor etc.). Dintre acestea, accentul va fi pus în continuare, în exemplificare, pe mărcile nonverbale ale diferitelor Stări ale Eului actualizate, de către diverși locutori/interlocutori, în situații de comunicare didactică subsumate ciclului primar.

3. Mărci nonverbale ale Stărilor Eului – particularizare pentru comunicarea didactică din ciclul primar

Ciclul primar reprezintă, ca încadrare în sistemul de învățământ, o etapă de tranziție de la etapa preșcolară, caracterizată printr-un grad mai mare de libertate în sfera activităților derulate cu cei mici, și etapa școlară, marcată printr-o serie de norme clare, prin structuri riguroase, printr-o relație mai „formală” (față de grădiniță) profesor – elev de vârstă școlară mică.

În acest context, devine cu atât mai interesantă analiza dinamicii Stărilor Eului actualizate de către locutor (profesor sau elev) și de către interlocutor (profesor sau elev de vârstă școlară mică) într-o relație „declarată” simetrică, însă având, în realitate, destul de frecvent, atributele asimetriei. Simetriei/asimetriei din situația de comunicare didactică îi pot fi asociate, pe această direcție de studiu, relațiile subsumate Stărilor Eului din analiza tranzacțională: relația de dominare (Stare de Părinte – Stare de Copil), relația de dependență/subordonare (Starea de Copil – Starea de Părinte) și relația de egalitate (Starea de

Adult – Starea de Adult), toate analizabile și prin raportare la indicatorii nonverbali ai acestor Stări.

3.1. Premise ale analizei

Studiul de față își are premisele, pe de o parte, în disticțiile operate în literatura de specialitate consacrată universului comunicării nonverbale și, pe de altă parte, în implicațiile particulare ale acestei forme de comunicare în plan educațional.

Prima coordonată devine relevantă, în acest context, prin caracterizarea diferitelor variabile ale comunicării nonverbale (gesturi, mimică, privire, postură, ținută, vestimentație, distanță față de interlocutor, micromișcări etc.) și prin măsura în care acestea „traduc” o componentă a actului comunicativ (în sensul de întărire/confirmare, indicare, subliniere, sugerare, invocare, repetare, substituire etc., chiar contrazicere – Dinu, 2004, p. 234).

Astfel, gesturile pot fi, de exemplu, mărci ale dorinței locutorului/interlocutorului de a ceda/păstra/evita/prelua cuvântul într-o situație de comunicare (Collet, 2005, p. 88-107), după cum, în planul interlocutorului, se pot diferenția cinci mișcări ale capului ca tipuri de aprobări: mișcarea aprobatoare a capului ca semn de încurajare („Da, e fascinant!”), de confirmare („Da, continui să ascult!”), de înțelegere („Da, înțeleg ce vrei să spui”), ca semn factual („Da, e corect!”), ca semn al acordului („Da, așa voi face!”) – Borg, 2010, p. 116. Mimica își subsumează expresii faciale care exprimă: tristețea și agonia, dezgustul, frica, surpriza, furia, disprețul, emoțiile plăcute etc. (pentru exemple, vezi Ekman, 2011).

Privirea poate îndeplini (cf. M. Ionescu, V. Chiș apud Ezechil, 2002, p. 30) „rol vector” (în stabilirea relației locutor – interlocutor), „rol expresiv” (în transmiterea emoțiilor/stărilor locutorului/ interlocutorului), respectiv „rol receptiv” (în decodarea componentei nonverbale a mesajului primit într-un anumit context de la locutor). Postura, ținuta, vestimentația pot fi sau nu în consonanță cu mesajul transmis/așteptat: „dacă vă derutați vizual spectatorii, adică dacă nu arătați așa cum își imaginează ei că e cazul pentru un profesionist din domeniul dvs., ei se vor concentra asupra «anomaliei» din tablou, în loc să asculte ceea ce aveți de spus” (Krasne, 1998, p. 145). Micromișcărilor (cf. Turchet, 2005, p. 47), la rândul lor, se pot concretiza în microfixări (caracterizate prin lipsa mișcării, într-un moment de concentrare), microatingeri (ca mărci ale unei stări de bine sau ale monologului interior) și micromâncărimi (indicatori ale unei neconcordanțe între spus și nespus, ale unei stări de disconfort/jenă).

Distanța locutor – interlocutor se raportează la elementele de proxemică, în condițiile în care se diferențiază, în studiile de specialitate, patru tipuri de „spațiu nonformal”: „spațiul intim: 0-50 cm; spațiul dezinvolt – personal: 0,50-1,20 m; spațiul social – consultativ: 1,20 – 4 m; spațiul public: peste 4 m” (E. T. Hall, apud Albu, 2008, p. 121).

Cea de-a doua coordonată menționată *supra*, implicând manifestările nonverbale reperabile în comunicarea didactică, este concretizată în studiile din domeniu cu precădere în trimerile către așa-numitele „mișcări ale profesorului” (Grant, Grant-Hennings, 1977, p. 58) – „mișcări de instruire” (valorificate în captarea/menținerea atenției elevilor, în indicarea anumitor elemente, în sublinierea anumitor componente ale mesajului verbal, în „mânuirea” directă, indirectă și „instrumentală” etc.) și „mișcări personale” (ticuri reperabile în planul gesticii, al mimicii etc.) –, către atingeri (pe creștet, pe umăr, strângerea mâinii etc.) cu rol motivant, încurajator, către gestionarea distanțelor și a „teritorialității” – „alternanța

distanțelor personale (de apropiere fizică) cu distanțele sociale (specifice distribuției spațiale a elevilor într-o clasă școlară); reducerea distanțelor fizice dintre interlocutori (plimbatul printre bănci); [...] acceptarea elevilor în spațiul catedrei, al cancelariei ca o recompensă” (Ezechil, 2002, p. 65).

3.2. Manifestări nonverbale ale Stărilor Eului identificate în ciclul primar, în situații de comunicare didactică

Valorificând premisele teoretice și aplicative ilustrate *supra*, am identificat – în înregistrările a zece lecții derulate în ciclul primar, în România – diverse manifestări nonverbale ale Stărilor Eului, reperate atât în planul locutorului (profesor sau elev de vârstă școlară mică), cât și în planul interlocutorului (de asemenea, profesor sau elev de vârstă școlară mică). Am folosit, în transcrierea exemplurilor, următoarele abrevieri: P = profesorul, E = elevul (E1 = elevul 1, E2 = elevul 2, En = elevul n), CP1 = clasa pregătitoare 1, CP2 = clasa pregătitoare 2, I1 = clasa I 1, I2 = clasa I 2, II1 = clasa a II-a 1, II2 = clasa a II-a 2, III1 = clasa a III-a 1, III2 = clasa a III-a 2, IV1 = clasa a IV-a 1, IV2 = clasa a IV-a 2; am precizat, de fiecare dată, contextul valorificării unui anumit element de comunicare nonverbală de către locutor/interlocutor (P/E) și, acolo unde a fost cazul, asocierea cu diverse componente ale mesajului verbal.

(a) Starea de Părinte normativ s-a concretizat, în lecțiile analizate, în următoarele mărci nonverbale:

- gest cu degetul mare, degetul arătător și cel inelar unite (P, în contextul atenționării unui elev neatent, dublând mesajul verbal imperativ „Răducu, te rog frumos!”, CP1);
- mișcare direcționată către un interlocutor care are un comportament necorespunzător (P, CP1);
- aplecare a corpului către elev și indicare cu mâna (pentru a-l numi să răspundă, P, IV1); degetul arătător către interlocutorul ales (P, către eleva numită să răspundă la întrebare, dublare a replicii „Ia să te-aud, Melisa!”, CP1); privire ațintită și mișcare a capului către interlocutorul elev, dublare a replicii „Hai, citește mai departe!” (P, CP2);
- degetul arătător pus perpendicular pe buze (P, pentru a impune tăcerea, CP2, IV1);
- mișcare amplă, cu brațele desfăcute (P, pentru a dirija activitatea în grup/răspunsul în cor al elevilor, CP1);
- gest cu mâna stângă la nivelul pieptului (P, pentru a stopa răspunsurile în cor ale copiilor, CP1);
- degetul arătător ridicat (P, în timpul lecturii, pentru a menține atenția elevilor, CP1); degetul arătător ridicat pentru a atrage atenția asupra unei componente a mesajului verbal (P, II2);
- gest indicativ, bătând ușor cu palma pe pagina de pe care trebuie să se citească (E1, către E2, I1);
- aplecarea corpului în față, în poziția în picioare, către colegul de bancă neatent (E, I1);
- gesturi de dirijare a cântecului interpretat de către copii (P, I2);
- brațele încrucișate, privire dominatoare (E, IV2).

Se remarcă, în exemplele de mai sus, dominantă Stării de Părinte normativ în sfera locutorului profesor, care dorește să conducă și să impună ritmul, respectiv regulile demersului instructiv-educativ în maniera în care l-a proiectat; am identificat, totuși, și câteva contexte în

care elevii de vârstă școlară mică „reproduc” manifestări nonverbale ale persoanelor percepute de către ei ca autoritare (profesori, părinți), în special în relaționarea cu interlocutori covârșnici (aici, colegi de bancă), dar nu exclusiv (vezi atitudinea elevului din ultimul exemplu prezentat *supra*).

(b) Starea de Părinte protector a fost identificată, în comunicarea profesor – elev, elev – profesor din lecțiile utilizate în studiul de față, în următoarele contexte cu manifestări nonverbale:

- aplecarea repetată a capului în față (P, ca întărire a răspunsului corect dat de E și ca încurajare a continuării acestuia, CP1);
- ținerea mâinii drepte pe umărul copilului din față și, cu mâna stângă, a foii de pe care trebuie să citească elevul (P, CP2); profesorul, plasat în spațiul intim al elevului, în spatele acestuia (P, CP2);
- mișcare către elev și întinderea mâinii drepte către foaia pe care o are acesta, dublare a replicii „Te ajută doamna?” (P, CP2);
- luarea capului copilului între mâini, dublare a replicii „Nu-i nimic, stai aici...” (P, CP2);
- privire încurajatoare, capul înclinat în față (către un elev care a greșit o parte a răspunsului, așteptând ca acesta să se corecteze, P, I2);
- mâna pusă protector pe capul unui copil (P, IV1);
- gest către colegul de bancă, pentru a-l ajuta, dublare a replicii „Fac eu!” (E, III1).

Dominanta Stării de Părinte protector este asociată instanței locutoriale a profesorului, în exemplele excerptate remarcându-se un singur exemplu de actualizare a acestei stări de către un copil de clasa a III-a. Este, de altfel, caracteristica existentă, încă, la acest nivel de școlaritate, în planul relației (emoționale, afective) profesor – elev(i).

(c) Starea de Copil spontan a fost marcată, cu precădere, în plan nonverbal, prin:

- așezarea părului (P, CP1; E, II1; E, III2); așezarea fustiței în timpul lecției (E1, CP1); eliminarea pufului de pe mânecă (E2, CP1); așezarea eșarfei (E, IV2);
- căscat nemascat/necenzurat (E, CP1); frecare la ochi (E, CP2; E, III2); capul pus pe bancă (E, I1);
- privire curioasă, surprinsă (E, în momentul în care se primește în timpul lecției un plic surpriză, CP1); buzele întredeschise, marcă a curiozității manifeste (E, CP1);
- prinderea repetată, cu mâna, a feței de masă (E, CP2); mișcare în foarfecă a picioarelor (marcă a nerăbdării, E, CP1; E, I2); legănare pe scaun (E, CP2); frecarea palmelor de genunchi (E, III1);
- mișcare rapidă, stânga-dreapta, a capului (P, în momentul în care a făcut o greșală verbală și a corectat-o, CP1);
- mimică expresivă (uimire, încântare la vederea imaginilor de pe CD, P, CP2);
- indicare spontană cu degetul arătător către anumite elemente din imagine (E, CP2);
- mâna dreaptă ridicată, trasă apoi în jos, cu pumnul strâns (semn al bucuriei, al reușitei, al victoriei, E, CP2); zâmbete, gesturi cu mâinile (mărci ale bucuriei, E, III1); zâmbet spontan, la o replică a interlocutorului copil (P, I2); aplauze (ca marcă a bucuriei generate de câștigarea concursului, E, II2); râs spontan, provocat de o replică a interlocutorului copil (P, III1);
- sărituri cu mâna ridicată pentru a răspunde (E, I1);
- brațele ridicate în V, mână ridicată cu pumnul strâns (E, II2).

Se remarcă, în exemplele prezentate *supra*, actualizarea Stării de Copil spontan cu precădere în momente de manifestare a bucuriei/entuziasmului, a surprizei/uimirii, a curiozității, dar și a nerăbdării, respectiv a unor nevoi fiziologice (somn); contextual, această Stare a Eului a fost actualizată de către un profesor în momentul în care și-a dat seama că a făcut o greșală și a corectat-o imediat și, atât de către elevi, cât și de către profesori, ca manifestări ale unor caracteristici personale (de exemplu, cochetărie).

(d) Starea de Copil creator s-a concretizat cel mai frecvent, în lecțiile analizate, în următoarele manifestări nonverbale:

- desfacere a unei piese de Origami, pentru a descoperi etapele, deși exista și varianta planșei sau a cărții cu prezentarea etapelor de realizare a piesei respective (P, II2);
- aranjare a pieselor Puzzle-ului într-o altă manieră decât cea așteptată (E, III1);
- desfacere a unui pix cu patru paste colorate, pentru a vedea cum este format acel pix (E, I2).

Statistic, această Stare a Eului a avut cele mai puține reprezentări în lecțiile analizate, realitate care poate fi motivată prin caracterul preponderent dirijat, de către profesor, al activității elevilor.

(e) Starea de Copil adaptat supus a fost marcată, nonverbal, în interacțiunile din lecțiile analizate, prin:

- ridicarea a două degete (E, către P, pentru a se implica în situația de comunicare, CP1);
- aplecarea corpului în față (P, către un elev care a dat un răspuns acceptabil, mișcare dublând replica „Dovleac zemos, dacă vrei tu...”, CP1);
- poziția cu mâinile la spate pe scaun (E1, E2, ..., En, la cererea profesorului, CP1);
- ridicare în picioare, de pe scaun, cu păstrarea mâinilor la spate (E, CP2);
- poziția cu mâinile la spate, în bancă, deși nu i s-a solicitat acest lucru (E, I2);
- ridicare în picioare (în momentul în care răspunde la întrebarea profesorului, E, III1; E, IV2).

Aceste exemple caracterizează maniera în care este înțeleasă, în general, disciplina relaționării profesor – elev în cadrul demersului instructiv-educativ și, în particular, disciplina comunicării, cu sublinierea, însă, și a poziționărilor extreme ale unora dintre copii față de „autoritate” (vezi, de exemplu, poziția cu mâinile la spate, inclusiv la ridicarea în picioare).

(f) Starea de Copil adaptat victimă s-a concretizat, nonverbal, în:

- privire în pământ (în contextul în care este apostrofat de colega de bancă din cauza neatenției, E, I1); frământarea mâinilor, privire descurajată (E, II2);
- privire doar către foaia de pe care citește în ritm alert, fără a se uita către elevi (P, III1);
- degetele răsfire, puse pe cap (E, III1).

Interesantă a fost, în analiza puținelor exemple asociate – în lecțiile avute în vedere – Stării de Copil adaptat victimă, actualizarea chiar de către un profesor a acestei Stări a Eului; deși izolate în lecțiile analizate, astfel de manifestări impun, cu siguranță, demersuri intervenționale particularizate.

(g) Starea de Copil adaptat rebel a fost manifestată, nonverbal, în interacțiunile din lecțiile analizate, prin:

- mâinile la spate (la solicitarea P), dar într-o poziție întinsă pe scaun (E, CP1);
- mișcări diferite, la dans, de cele ale profesorului și ale celorlalți copii și privire în jur, așteptând reacții (E, CP2);

- gest repetitiv de mișcare, cu degetele, a paginilor manualului, deși li se solicitase elevilor să facă altceva (E, I1);
- gest de punere a jetonului pe frunte (E, I1); zâmbet demonstrativ (E, IV2).

Toate exemplele prezentate *supra* aparținând, ca manifestări nonverbale ale Stării de Copil adaptat rebel, elevilor, ele se subsumează, în esență, particularităților acestui nivel de vârstă (școlară mică), numărul lor relativ redus demonstrând, ca și alte exemple de mai sus, caracterul dominant autoritar, pe verticală, al relației profesor – elev(i) și, contextual, raportarea la o situație particulară de comunicare didactică (filmată, înregistrată).

(h) Starea de Adult s-a manifestat, cu precădere, la nivel nonverbal, prin:

- mișcări aferente activității la planșă (plasare de siluete, P, E, CP1); gesturi indicative către elemente de pe tablă (P, I1); gest indicativ rotativ către un element de pe planșă (P, I2); folosirea indicatorului pentru a arăta anumite elemente de pe planșă (P, E, III2);
- mișcare alternativă palmă deschisă – palmă închisă (P, pentru a marca elementele cele mai importante din mesajul citit, CP1);
- arătarea, pe degete (1, 2, 3), a lunilor de toamnă (P, CP2);
- aplecări succesive ale capului, corespunzând cuvintelor-cheie ale mesajului verbal (P, CP2);
- mișcarea scaunelor (pentru a vedea monitorul, rezolvând astfel problema vizibilității, E, CP2);
- mână stângă dusă la bărbie, dublare a replicii „Oare ce se întâmplă aici?” (P, CP2);
- capul sprijinit în mâini, meditativ (E, CP2); capul sprijinit în mâna dreaptă, privire atentă (E, I1); privire întrebătoare (E, II2); mâinile împreunate, puse sub bărbie, meditativ (E, IV1);
- așezarea de imagini/fișe pe tablă, într-o anumită ordine (P, I1; P, III1);
- gest de ridicare a paletei de o anumită culoare, corespunzând unei variante de răspuns (E, II2);
- gest rotativ, cu degetul arătător (pentru a rememora datele problemei, P, IV1).

Se remarcă, în exemplele enumerate, actualizarea manifestărilor nonverbale subsumate Stării de Adult preponderent de către profesor, ca marcă a manierei de transmitere a conținuturilor instructiv-educative: logic, argumentat, intuitiv, adaptat particularităților de vârstă ale publicului-țintă; ca răspuns la această atitudine a profesorului, apar manifestări ale elevilor, demonstrând atenție, concentrare la sarcinile de lucru și la derularea, în general, a actului comunicativ didactic.

Concluzii

Demersul analitic propus, având ca premise, pe de o parte, delimitările teoretice și aplicative sistematizate din literatura de specialitate consacrată sferei comunicării didactice, analizei tranzacționale și comunicării nonverbale și, pe de altă parte, realitatea comunicativă caracteristică ciclului primar (realitate reprezentată, aici, prin cele zece lecții din care au fost excerptate exemple), demonstrează actualizarea, în situațiile de comunicare avute în vedere, a tuturor Stărilor Eului.

Starea de Părinte (normativ și protector), Starea de Copil (spontan, creator, adaptat supus, adaptat victimă și adaptat rebel) și Starea de Adult apar manifestate, deși în proporție diferită, atât la locutorul profesor/elev, cât și interlocutorul profesor/elev.

La nivel nonverbal, se remarcă, în mod preponderent, folosirea gesturilor de diferite tipuri (inclusiv în asociere cu materiale și instrumente didactice: planșe, tablă, indicator, jetoane etc.), a funcțiilor privirii, a mimicii expresive (în concordanță cu stările exteriorizate la un moment dat), a variabilelor proximității (profesorul la catedră/în picioare, în fața copiilor aflați în bănci; profesorul în spatele elevului pe care îl ajută etc.) și a microatingerilor (mai ales, „mișcări personale”); postura, ținuta și vestimentația profesorilor/elevilor din lecțiile analizate s-au subordonat, în general, specificului contextului comunicativ didactic (caracterizat prin decență, bun gust), ilustrând Starea de Copil adaptat supus, prin respectarea regulilor specifice acestui ciclu de învățământ (vezi uniforme copiii), într-o relație dominant asimetrică, pe verticală (de dominare/subordonare).

În ansamblu, actualizarea contextualizată – atât de către profesori, cât și de către elevi – a tuturor Stărilor Eului demonstrează faptul că aceste stări reprezintă, în esență, valențe ale personalității fiecărui locutor/interlocutor, făcute manifeste, însă, în anumite momente din derularea actului comunicativ.

Bibliografie

- Albu, G. (2008). *Comunicarea interpersonală: aspecte formative și valențe psihologice*. Iași: Institutul European.
- Barrow, G., & Newton, T. (Éds.) (2004). *Walking the Talk. How Transactional Analysis is Improving Behavior and Raising Self-Esteem*. London: David Fulton Publishers.
- Berne, E. (2011). *Analiza tranzacțională în psihoterapie*. Traducere de Liviu Stroie și Nicoleta Gheorghe. București: Editura Trei.
- Birkenbihl, V. F. (1998). *Antrenamentul comunicării sau arta de a înțelege. Stabilirea unor relații interumane eficiente*. Traducere de Aurelia Mihalache. Gemma Pres.
- Borg, J. (2010). *Limbajul trupului: 7 lecții simple pentru a stăpâni limbajul non-verbal*. Traducere de Ianina Marinescu. București: Editura All Educational.
- Brécard, F., & Hawkes, L. (2008). *Le grand livre de l'analyse transactionnelle*. Groupe Eyrolles: Éditions d'Organisation.
- Cabin, P., & Dortier, J.-F. (coord.) (2010). *Comunicarea: perspective actuale*. Traducere de Luminița Roșca și Romina Surugiu. Iași: Polirom.
- Cardon, A. (1981). *Jeux pédagogiques et analyse transactionnelle*. Éditions d'Organisation.
- Cardon, A., Lenhardt, V., & Nicolas, P. (2005). *L'analyse transactionnelle*. Groupe Eyrolles.
- Collett, P. (2005). *Cartea gesturilor: Cum putem citi gândurile oamenilor din acțiunile lor*. Traducere de Alexandra Borș. București: Editura Trei.
- Coman, A. (2008). *Tehnici de comunicare: proceduri și mecanisme psihosociale*. București: Editura C.H. Beck.
- Dinu, M. (2004). *Fundamentele comunicării interpersonale*. București: BIC ALL.
- Ekman, P. (2011). *Emoții date pe față: cum să citim sentimentele de pe chipul uman*. Traducere de Mihaela Costea și Silviu Gherman. București: Editura Trei.
- Ezechil, L. (2002). *Comunicarea educațională în context școlar*. București: Editura Didactică și Pedagogică.

- Grant, B.M., & Grant Hennings, D. (1977). *Mișcările, gestică și mimica profesorului. O analiză a activității neverbale*. Traducere de Sergiu Ștefănescu-Prodanovici. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Hobjilă, A. (2012). *Comunicare, discurs, teatru. Delimitări teoretice și deschideri aplicative*. Iași: Institutul European.
- Josien, M. (2004). *Techniques de communication interpersonnelle. Analyse transactionnelle. École de Palo Alto. PNL, Éditions d'Organisation*.
- Krasne, M. T. (1998). *Munca de lămurire... O artă!*. Traducere de Mihnea Columbeanu. Editura Antet.
- Stewart, I., & Joines, V. (2008). *TA Today. A New Introduction to Transactional Analysis*. Nottingham et Chapel Hill: Lifespace Publishing.
- Stuart, K., & Alger, A. (2011). *The use of Transactional Analysis in Secondary Education: A Case Study*. *Tean Journal* 3 (1) September [Online]. <http://194.81.189.19/ojs/index.php/TEAN/article/viewFile/89/163>.
- Șerbănescu, D. (2009). *The Transactional Analysis and Teacher-Pupil Communication*. *Buletinul Universității Petrol-Gaze din Ploiești*, LXI (1), 101-110.
- Turchet, P. (2005). *Sinergologia: de la limbajul trupului la arta de a citi gândurile celuilalt*. Traducere de Luminița Botoșineanu și Florin Botoșineanu. Iași: Polirom.